

Sárközy Péter
(1945, Budapest)
egyetemi tanár,
Faludi Ferenc-díjas

Sárközy Péter

A 20. századi magyar írók Róma-élménye

Cs. Szabó László Római muzsikájának új kiadása ürügyén

Az 1905-ben született Cs. Szabó Lászlót a magyar irodalomtudomány csak a nyolcvanas évektől kezdte újra a 20. század első felében alkotó nagy esszéíró nemzedék jelentős tagjaként emlegetni. Elek Artúr, Babits Mihály, Halász Gábor, Szerb Antal mellett.¹ Csak az 1980 utáni részleges hazatérése, majd itthon bekövetkezett halála után adták ki az 1930-as években írt nagy sikerű esszékönyveit és novellás köteteit (*Doveri átkelés*, *Magyar néző*, *Latin Európa*), majd a világháború után, a müncheni magyar kiadóknál megjelent műveit. Sajnos a rendszerváltás első éveit követően a Cs. Szabó László személye és alkotásai iránti érdeklődés egyre inkább elhalványodott. Ennek ellensúlyozására több kísérlet történt, mint Sárközy Mátyás *Csé* című könyve,² vagy a Magyar Művészeti Akadémia 2017. évi konferenciája, és legutóbb, 2022-ben Papp Endre tartalmas monográfiája (szintén a Magyar Művészeti Akadémia gondozásában).³ A Magyar Művészeti Akadémia a múlt évben ismét megjelentette az 1970-ben, Münchenben, majd a Magvetőnél 1988-ban kiadott *Római muzsikát* Papp Endre

szerkesztésében, kiegészített jegyzeteivel és értő utószavával.⁴

Mivel a *Római muzsika* új kiadásának utószavában Papp Endre már alaposan elemezte a szerző világ- és történelemszemléletét, életfilozófiáját,⁵ írásomban a most újra kiadott könyv kapcsán szeretném felhívni a figyelmet a 20. századi „italomán” magyar írókra.⁶ Cs. Szabó László is közéjük tartozott. Azok közé, akiket Péterfy Jenőtől, Riedl Frigyesen és Elek Artúron át az Itália-mánia „megfertőzött.” A Nyugat első két nemzedékének írói közül Babitsot és Kosztolányit, Fenyő Miksát, Szerb Antalt és Cs. Szabó Lászlót is „italománnak” nevezhetjük. Ezek az írók és természetesen más művelt értelmiségiek számára is az olaszországi utazás többet nyújtott egyszerű turistaútnál vagy vakációnál. Számukra az itáliai utazás, akár csak Goethének vagy Stendhalnak igazi lelki élményt jelentett. A 19. századvég két nagy irodalomtörténésze, Péterfy Jenő és Riedl Frigyes,

- 1 Az írás a *Határtalan Magyar Irodalom VIII. konferenciájára* (Badacsonytomaj, 2025. szeptember 25–27.), Cs. Szabó László születésének 120. évfordulója alkalmából készített előadás szerkesztett változata.
- 2 Sárközy Mátyás: *Csé*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2014.
- 3 Papp Endre: *Cs. Szabó László*. MMA Kiadó, Budapest, 2022.

- 4 Cs. Szabó László: *Római Muzsika*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket kibővítette: Papp Endre, MMA Kiadó, 2025.
- 5 Papp Endre: „Végül Rómára talál mindenki” In.: Cs. Szabó László: *Római Muzsika*. I.m. 371–383.
- 6 Vö.: Babits nevezte így magát első 1908. évi olaszországi útja után, Juhász Gyulának írt levelében: „Amint látod, italomániában szenvedek, és egyre Dantét idézem.” Vö.: *Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése*. Szerk.: Belia György, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 173.

majd Elek Artúr, a Nyugat művészettörténész szerkesztője (1908–1941), a húsvéti és a nyári iskolai szünetben akár csak néhány napra is a déli ég alá menekültek, hogy a természet, a művészet és az antikvitás emlékei között élve megszabaduljanak otthoni életük szürkéségétől. Ahogy a neves irodalomtörténész, klaszszikafilológus, filozófus Péterfy Jenő írta egy barátjának Olaszországból hazaindulása előtt: „Volnék bár inkább pinea-toboz a Pinción, mint otthon reáliskolai tanár”, majd hazautazása során az akkori olasz–magyar határt átlépve főbe lőtte magát a vonaton.⁷

A 19–20. századi italomán magyar művész zarándokok számára a legnagyobb vonzerőt Róma jelentette. Ezt az eksztázist Ady Endre és Kosztolányi Dezső is megörökítette két csodálatos versben, Ady a *Nyárdélutáni hold Rómában*, Kosztolányi a *Róma* címűben, az *Útirajzok* ciklus részeként. Az első magyar Róma-könyvet, Péterfy Jenő itáliai útítársa, Riedl Frigyes, a pesti egyetem irodalomtörténész professzora írta, barátja halálát követően *Magyarok Rómában* címmel. Ír Róma magyar emlékeiről, köztük először tesz említést a magyarok nemzeti templomáról, a Santo Stefano Rotondóról, és Lászlai János magyar gyóntató sírjáról, amelynek felirata máig hirdeti: Róma mindannyiunk közös hazája.

Riedl Frigyes tanítványa volt Elek Artúr, a Nyugat folyóirat alapításától megszűnéséig főmunkatársa, aki a Nyugat költőit és íróit (Adytól Móricz Zsigmondig) Olaszországba kísérte. Ő valóban „italománná” vált, Péterfy Jenőhöz hasonlóan. Halála számára is szimbolikus jelentéssel bírt. 1944-ben Magyarország német katonai megszállását követően asztalánál ülve főbe lőtte magát. A gyilkos golyó a háta mögötti

Torquato Tasso kötetbe fúródott...⁸ Az ő hatására vált Itália imádóvá Szerb Antal is aki, fiatalon, Elek Artúrhoz hasonlóan olasz tárgyú novellákat írt. 1936-os itáliai utazásának naplója (*A harmadik torony*) és egy korábbi novellája összepárosításával született meg a híres, Itáliában játszódó regénye, az *Utas és holdvilág*. Mivel Szerb Antal és Itália kapcsolatáról írt tanulmányomat a Magyar Naplóban közöltem, ennek részleteire most nem térek ki.⁹

Szerb Antal után a következő Itália-könyv a Nyugat folyóirat alapító szerkesztőjéhez, a Nyugat Kiadóvállalat igazgatójához, Fenyő Miksához (1877, Mélykút – 1972, Bécs) fűződik. A német megszállás alatt bujkálnia kellett, majd a háború után, 1945-től a Gyáriparosok Országos Szövetségének tiszteletbeli elnöke és kereskedelmi igazgatója lett, majd a szovjet világ elől menekülve, előbb Rómában telepedett le családjával, később, az ötvenes évek elején Amerikában talált magának élhető és anyagilag is biztos világra. Honvágya azonban minduntalan hazahívta. Az ötvenes évektől nem térhetett vissza hazájába (csak a Kádár-rendszer és saját élete végén), így állandó utazásainak színhelye „mindannyiunk örök hazája”, Róma és Itália lett. Ezekből az úti élményeiből született esszéköte-te, az eredetileg angolul írt, *Ami kimaradt az Odyseából*, amelyet 1963-ban magyar nyelven is megjelentetett saját kiadásban a müncheni Griff kiadónál. Az angol nyelvű kötetével Róma városának babérkoszorúját nyerte el, mint hajdanában Petrarca. A könyv kiváló olvasmánya lehetne minden Itália iránt érdeklődő embernek, új kiadása máig nem jelent meg hazai kiadónál. A Széchényi Könyvtárban fellelhető (más köteteivel együtt).

7 Péterfy Jenő a levelet Goldziher Ignác orientalista, egyetemi tanárnak írta 1899. szeptember 24-én. Vö.: Riedl Frigyes: *Péterfy Jenő*. Franklin, 1900.

8 Birnbaum Marianna: *Elek Artúr pályája*. Irodalomtörténeti füzetek, 66. Akadémiai Kiadó, 1966.

9 Sárközy Péter: „Olaszország az enyémi!” *Szerb Antal és Itála*. Magyar Napló, 2021/6. 33–37.

Cs. Szabó László, a BBC magyar adásainak szerkesztője, a magyar emigráció egyik fő alakjaként is minden bizonnyal tudott Fenyő Miksa könyvéről és a szerző 1964. évi római kitüntetéséről. Többek között ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy felesége halála után ő is kötetbe szerkesztette a korábban Rómáról írt esszéit, ezzel is emléket állítva feleségének, akivel, amikor csak lehetett, Rómába „menekültek” a ködös és hideg Londonból. Így született meg a *Római Muzsika* című könyve, amelyet ő is egy müncheni magyar kiadónál, az Auróránál jelentetett meg 1970-ben.¹⁰ Úgy vélem, hogy az újabb és újabb Róma-naplók, Vas István *Római rablás* versciklusa, Csorba Győző *Római följegyzések*, 1947–1948 című kötete és veresei, Lengyel Balázs *Két Rómája* és mások római visszaemlékezései¹¹ ellenére is Cs. Szabó Lászlót tarthatjuk a 20. századi „italomán nemzedékek” utolsó képviselőjének.¹²

10 A *Római Muzsika* Magvető Könyvkiadónál 1988-ban megjelent kiadása nem tünteti fel, hogy a könyv magyar nyelven először 18 évvel korábban, Münchenben látott napvilágot.

11 Közülük feltétlenül meg kell említeni Genthon István művészettörténész professzor, a Római Magyar Akadémia 1940–1943 közötti igazgatójának *Római naplóját* (Corvina, 1973) és az italianista Szauder József irodalomtörténész professzor római esszé-köteteinek egymás után megjelent, kibővített kiadásait (*Ciprus és obeliszk*. Szépirodalmi, 1963; *Kövek és könyvek*. Szépirodalmi, 1977; *Itália arcai*. Kossuth, 2019). Vö.: Sárközy Péter: *Itália varázsa*. Magyar Napló, 2020/7. 20–27.

12 Az olvasóban felvetődhet Márai Sándor neve is, hiszen az ötvenes évek elején, majd a hatvanas években felesége rokonai révén kétszer is több éven át Nápolyban és Salernóban élt, és több emigrációban írt regénye is Olaszországban játszódik. Ahogy már egy tanulmányomban igyekeztem kimutatni, számára Itália (amelyet az olasz emberek kedvessége miatt nagyon szeretett) nem az „örök hazát”, hanem a száműzetést jelentette. Fenyő Miksa véleménye is az volt, hogy Márai bárhol élt is, mindig egyedül volt. Vö.: Fenyő M.: *Ami kimaradt az Odys-*

Cs. Szabó László elsősorban művészettörténész és angol irodalomtörténész volt, de Elek Artúr hatására a két világháború között többször is bejárta Olaszországot, és nemcsak csodálta Itália természeti és művészeti szépségeit, hanem ő is „italomán” lett. Érzékletes példa erre az is, hogy amikor Magyarországot megszállták a német csapatok, és ő Bajor Gizi baltonfüredi házában talált menedéket, ott Goethe *Utazás Itáliában* című könyvének kiadásán és egy általa összeállított antológián dolgozott, amelyben a világirodalom leghíresebb Rómáról írt verseit gyűjtötte egy össze. A könyv az emigrációja előtti utolsó pillanatban jelent meg, 1947-ben az Officina Kiadónál *Márvány és babér – Versek Itáliáról* címmel, és máig új kiadásra vár. 1948-ban Keresztury Dezsőnek (aki 1945 és 1947 között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt) köszönhetően a Római Magyar Akadémia ösztöndíjas kutatója lett. Negyven évig nem tért vissza Magyarországra.

1949-ben, amikor megtagadta a hazatérést, az emigráció választásával Cs. Szabó mindent elvesztett: otthonát, munkáját, értékes és szeretett könyvtárát, (ugyanakkor megmenekült Recsktől). Erdélyben maradt szülei halálakor sem tudott hazajönni. Mindent elvesztett, csak a hazáját nem, mert az már régen egész Európa volt, annak szerves részeként a virtuális Magyarország, amelynek kultúrtörténetét betéve ismerte. Londonban a BBC magyar adásainak megbecsült szerkesztője lett. Mellette állt az utána szökött szeretett társ,¹³ aki erőt adott számára az írói megújulásra, otthont teremtett. Cs. Szabó tovább tudta folytatni örökődését

seából. I.m. 127–128.; Sárközy P.: *Márai Sándor olaszországi írói magánya*. In.: Uő.: *Itália vonzásában*. Nap Kiadó, Budapest, 2015. 340–352.

13 Felesége határokon való hősies átszökéséről írt *Irgalom* című emlékezésében írja: „Ütszélre voltam kivetve, bajtárs kellett, hogy felálljak.” Cs. Szabó L.: *Közel és távol*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

a magyar kultúra értékeinek védelmében, és a BBC magyar adásain keresztül erőt adhatott otthon maradt barátainak is a szellemi túléléshez.

Az olaszországi emigráns lét nyomorúsága után, Londonban már jó körülmények között éltek, de amikor csak lehetett, feleségével Olaszországba utaztak ottani barátaikhoz. 1963-ban hosszabb ideig laktak a Triznya Mátyás–Szőnyi Zsuzsa házaspárnál,¹⁴ ahol Szőnyi István sötétbe vágatató vonatot ábrázoló festménye alatt kezdett a régóta tervezett Róma-könyvén dolgozni. Feleségével bejárta Róma templomait, múzeumait, lejegyezte mindazt, amit tudott róluk, és amit érdemesnek tartott elmondani a látottak kapcsán a leendő olvasónak. A BBC-nél vállalt állása miatt ezt a munkát csak felesége váratlan halála után folytatta.

1968-ban, felesége temetése után azonnal Rómába utazott, hogy egyik novellájának mitológiai hőséhez, Orpheuszhoz hasonlóan *Római muzsikájával* visszahívja magához Euridikéjét, szeretett társát.¹⁵ Hiszen jól tudta, hogy Goethét is Róma szabadította fel, mert „bízott a csodában, hogy újjászüli a város”. Erről a végző hazatéréséről, Róma halottakat is életre kelte hatásáról szól a korábbi úti jegyzeteit és észszéit is magába foglaló kötet, amelyet minden Itália-mániásnak és Róma-csodálónak olvasnia kell.

A három részből álló kötet a szerző két nagy szerelméről szól, az „örök városról”, és társáról, akinek elvesztése után az enyhülést csakis Róma nyújthatta számára, ahol „a holtak együtt élnek az élőkkel”. Az első részben a több mint tízévi távollét utáni első hosszabb Római útjuk emlékeit rögzíti. Sorban meglátogatták Róma műemlékeit, templomait, múzeumait, a vatiká-

ni grottákat, a Villa Borghese képtárát, Michelangelo és Raffaello faliképeit a Vatikáni Múzeumokban. Részletesen lejegyezi gondolatait a két halhatatlan művész alkotásairól. Külön fejezetet szentel Riedl Frigyes kedves templomának, az 5. században épült, három körgyűrűből álló Santo Stefano Rotodónak, amelyet V. Miklós pápa 1454-ben a magyar pálosok kezelésébe adott, és amely azóta a magyar nemzet római temploma.¹⁶ Itt aluszza örök álmát a templom oltára mellett Lászlai János, egykori római magyar pápai gyóntató. A sírkő latin epitáfiuma máig hirdeti, hogy Róma mindannyiunk közös hazája. A sírfelirat legjobb fordítása is Cs. Szabó Lászlótól származik: „Vándor, ha látod, hogy római sír földi azt, aki a hideg Dunánál született, nem fogsz csodálkozni, ha meggondolod, hogy közös hazánk volt Róma, s az is marad”. Az 1963-as római látogatás naplóját három szép esszé követi: Vergiliusról, a pásztori költők királyáról, Horatius római házáról, és a magyaroknak koronát küldő „varázsló pápáról”, II. Szilveszterről.

Az első rész a Rómára találás boldog emlékeit és az 1963-as útjuk után írt tanulmányokat tartalmazza. A második rész fejezetei már a felesége halála utáni, 1968-as római tartózkodása során születtek. Az első két írás, a *Lázár a Gianicolón*, és a *Róma romban* alaphangulata, a gyász, az emlékezés, valamint az időközben megváltozott Róma, a tömegturizmus és a „dolce vita” világának elutasítása.¹⁷ Minduntalan a Római Birodalomban, és az azt követő évszázadokban Itáliában új hazára találó idegenek sorsán elmélkedett. Az emlékezést és a második római tartózkodás naplóját is önálló esszék egészítik

14 *Roma Summus Amor: Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése.* Szerk.: Hafner Zoltán, 1999.

15 *Orpheus és Euridiké.* In.: Cs. Szabó L.: *A kígyó.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

16 Ld: Sárközy Péter: *„Roma est patria omnium fuitque.” A római Szent István körtemplom magyar emlékei.* (trilinguis kiadás) Szent István Társulat, 2017.

17 Ugyanezt írja le Szauder József is az 1963-ban kiadott *Ciprus és obeliszk* kötet „Naigt” *Club a via Appián* című esszéjében.

ki. A *levélváltás*ban a mindentudó elbeszélő, mindent tudó szerző (akit barátai és tanítványai „csédekkernek” hívtak) egy képzeletbeli levelezést rekonstruál – Plutarkhosz, Josephus Flavius, Lukács evangélista és egy költött alak, a Britanniában élő Lucio, Poncius Pilátus fia között –, amelynek témája Krisztus keresztre feszítésének története, valójában azonban a keresztény hit örök titka: miként képes a hit és a szeretet erőt adni a halált is legyőző lelki egyensúly megteremtéséhez.

Az *Árnyak és alakok* című esszében az életük problémáira Rómában mentsvárat kereső, több évig ott élő írók, filozófusok és művészek (a Bizáncból menekült Bessarion görög humanista püspök, a 16. századi francia költő, Jean du Bellay francia bíboros, aki Rabelais-t vitte magával Rómába, és versciklust szánt *Róma régiségeiről*. Montaigne betegségei ellenére boldog volt Rómában. Úgy vélte, Róma az egész világ egyetemes fővárosa (seule ville comune et universelle). Őket Goethe és Cs. Szabó kedves *Három költője*,¹⁸ Byron, Shelley, Keats, majd a magát szabad milánói polgárként eltemettető Stendhal római tartózkodásának leírása követi. Mindannyian Rómába menekültek a számukra ellenséges Angliából, illetve a Napóleon utáni Franciaor-

szágból. Goethét és író társait Róma városának szépségein túl, az olasz emberek szabadsága, a római utca, a római táj „teremtette ujjá”, és természetesen a szerelem. Bárki meggyőződhet erről, ha elolvassa a *Római elégiákat*.

Nagyon szép Cs. Szabó a Zrínyit is megihlető olasz költőről, Tassóról írott esszéje is, aki a Gianicolón található Sant’Onofrio kolostor betegeként halt meg. Felidézi, elfogadja Stendhal mondását, mely szerint a világon ez az egyik legszebb hely a halálra való felkészüléshez. Az 1968-as írások utolsó darabja a *Római muzsika* címet kapta. Ez ismét visszaemlékezés felesége hirtelen bekövetkezett halálára és közös utazásaikra. Itt vall arról is, hogy miért vállalkozott felesége halála után a Róma-könyv befejezésére: „Akkor kezdtem el írni, hogy róla beszélhessek, ezt a naplót Rómáról, s Róma ürügyén szívfacsaró emberi dolgokról, amelyeknek nincs se kezdetük, se végük. [...] Egyszer azt kérdeztem Tőle: »Nem vagyok túl intellektuális?« [...] »Nekem nem« – válaszolta. »Nekem muzsikál az értelmed.« Neki muzsikálok.”¹⁹

Aki szereti Itáliát és Rómát, római útja előtt ne felejtse el az „italomán” írók egyikének valamely kötetét magával vinni, elolvasni. Ajánlom például az újra kiadott *Római muzsikát*.

18 Cs. Szabó László: *Három költő*. Franklin-Társulat, 1942., Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

19 Cs. Szabó László: *Római muzsika*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 310.